

ΤΟ ΒΗΜΑ * ΝΕΕΣ ΕΠΟΧΕΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ
ΣΕΦΕΡΗΣ

ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΟΥ
ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΩΝ ΠΟΙΗΤΩΝ
ΤΗΣ ~~ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗΣ~~ ΓΕΝΙΑΣ
ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗΣ
του ΓΙΩΡΓΟΥ ΑΡΑΓΗ

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΣΕΦΕΡΗ στους ποιητές της δεύτερης μεταπολεμικής σειράς είναι σαφώς αισθητή, αλλά όχι η πλέον έντονη. Προηγείται με μεγάλη διαφορά εκείνη του Καρυωτάκη και με μικρή διαφορά του Καβάφη. Άλλωστε και το εποχιακό κλίμα των δευτερομεταπολεμικών ποιητών δεν είναι τόσο κοντά στη δεκαετία του '30 όσο στη δεκαετία του '20. Αυτή τη σχέση, των ποιητών του '60 προς τους ομότεχνους προγόνους τους, εκφράζει επιγραμματικά το ακόλουθο σύντομο ποίημα του Π. Σωτηρίου: «Όταν οι άλλοι λένε / Σεφέρης, Ελύτης / εγώ λέω Καβάφης. / Κι όταν οι άλλοι λένε / Καβάφης, Σεφέρης, Ελύτης / εγώ λέω / Καρυωτάκης». Μολαταύτα η μαθητεία των ποιητών του '60 στον Σεφέρη είναι αναμφισβήτητη. Τουλάχιστον οκτώ από τους ποιητές αυτούς (Ελευθερίου, Κούσουλας, Λεοντάρης, Μάρκογλου, Νεγρεπόντης, Πορφύρης, Πασβάντης, Σωτηρίου) αναφέρονται ρητά στον Σεφέρη είτε ως ποιητή είτε ως δοκιμογράφο, είτε και στις δύο ιδιότητές του.

Από τ' άλλο μέρος, πέρα από τις άμεσες αναφορές, ένα σημαντικό ποσοστό από τη δουλειά των ποιητών του '60 προϋποθέτει έμμεσα το έργο του Σεφέρη. Στην περίπτωση του Κώστα Πασβάντη, π.χ., που είναι ο πλέον σεφερικός ανάμεσα στους συνομηλίκους του, δεν είναι τόσο οι άμεσες αναφορές στον ποιητή που του δίνουν αυτόν τον χαρακτηρισμό, όσο το γεγονός ότι προϋποθέτει έμμεσα, πλην σαφώς, το σεφερικό έργο. Ιδού λίγοι ενδεικτικοί στίχοι του: «Θραύσματα μνήμης κάθη-

σαν στο βυθό σαν άγκυρες πα- / λίες, αγάλματα με μίαν ανθο-
δέσμη αγκαλιά κοι- / τάζουν το θαλασσόχορτο συλλογισμένα /
Ίσως τα δικά σου μάτια / Βλέποντας να κυνηγούν όσους ξεπέ-
ρασαν το σύνορο, πί- / σω από το φως / Τις Ερινύες». Ένα πα-
ράδειγμα ακόμη, από άλλο ποιητή, που δείχνει άλλο είδος γό-
νιμης μετουσίωσης του σεφερικού προηγούμενου: «Κάποτε βα-
ρέθηκε και τα παλάτια / και τα αρώματα της Καλυψώς. / Τα
βράδια προφασίζονταν πονόδοτο για να γλιτώσει / από τα χά-
δια της. / Δεν ήθελε πια να ταξιδέψει / δεν είχε άλλα χρόνια να
χαρίσει στη Θάλασσα / μα το ξημέρωμα τον έβρισκε να φτιά-
χνει τις βαλίτσες του / για λίγα διψασμένα βράχια / για κάποι-
ον ψόφιο σκύλο που τρέμει και τον ίσκιο του / για κάτι ψωρο-
μάγαζα στην προκουμαία που τα σπάνε κάθε βράδυ / οι μνηστή-
ρες» (Μάριος Μαρκίδης). Κάτι παρόμοιο συναντούμε επίσης
στον Γεράσιμο Λυκιαρδόπουλο.

Εκτός από αυτά τα δύο επίπεδα της παρουσίας του Σεφέρη –
εκείνου που έχουμε άμεσες αναφορές και εκείνου που έχουμε
έμμεσες ανταποκρίσεις στο έργο του – στους ποιητές του '60,
υπάρχει κι ένα τρίτο. Πρόκειται για την πιο αφανή παρουσία
του ποιητή, την οποία είναι δύσκολο να την τεκμηριώσει κανείς
με συγκεκριμένα στοιχεία. Στο έργο, για παράδειγμα, της Κι-
κής Δημουλά δεν ανιχνεύουμε απτά στοιχεία του σεφερικού έρ-
γου. Μπορούμε ωστόσο να αναρωτηθούμε αν η ποίηση της Δη-
μουλά δεν οφείλει τίποτε στον Σεφέρη ή, με άλλη διατύπωση,
αν η ποίηση της Δημουλά θα ήταν αυτή που είναι αν έλειπε ο
ομότεχνος πρόγονός της. Σε ορισμένους ποιητές μπορείς να
ψυχανεμίσεις τη διακριτική παρουσία ενός προγενέστερου
ομότεχνου χωρίς να έχεις τη δυνατότητα να την υποστηρίξεις
τεκμηριωμένα. Και αυτό μολονότι μια τέτοια παρουσία είναι
ιδιαίτερα αξιόλογη. Αν πάντως έπαιρνα την ελευθερία να μιλή-
σω χωρίς συγκεκριμένα στοιχεία, θα έλεγα πως, εκτός από τους
ποιητές που προανέφερα παραπάνω, ενός βαθμού μαθητεία στο
σεφερικό έργο διαφαίνεται τόσο στην Κική Δημουλά όσο και
στον Νίκο-Αλέξη Ασλάνογλου και στον Λεωνίδα Ζενάκο.

Εννοείται πως αυτά τα τρία επίπεδα (της παρουσίας του Σεφέρη στους ποιητές του '60) δεν αλληλοαποκλείονται μέσα στα ίδια έργα. Έτσι τα βλέπουμε, π.χ., να συνυπάρχουν και τα τρία στο έργο του Λεοντάρη, του Κούσουλα και του Πασβάντη ή να συνδυάζονται ανά δύο σε άλλους ποιητές.

Πώς όμως συναντούν οι ποιητές του '60 το έργο του Σεφέρη και πώς διαλέγονται μαζί του; Οι ιστορικές εμπειρίες των ποιητών αυτών είναι πολύ διαφορετικές από εκείνες του Σεφέρη. Διαφορετικοί είναι επίσης οι όροι της παιδείας τους και τα κοινωνικά στρώματα από τα οποία προέρχονται. Επιπλέον έχουν στην πλειονότητά τους αριστερή ιδεολογική απόκλιση. Γενικά θα έλεγα ότι οι ποιητές του '60 δεν αισθάνονται από ιστορική, κοινωνική και ιδεολογική σκοπιά κοντά στον Σεφέρη. Και είναι αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι ο Σεφέρης πέρασε σε μια σημαντική μερίδα τους και μάλιστα, στο γενικό σύνολο, πιο πάνω από τον Σολωμό, τον Παλαμά, τον Σικελιανό, τον Ελύτη, τον Ρίτσο, τον Αναγνωστάκη και τον Σαχτούρη. Ας σημειωθεί ακόμη πως οι ποιητές του '60 έχουν μια πολύ πιο ρεαλιστική αίσθηση του κόσμου από εκείνη του Σεφέρη.

Κοιτάζοντας μία μία τις περιπτώσεις των ποιητών, στους οποίους έχουμε σαφείς ή απλές ενδείξεις της σεφερικής παρουσίας, παρατηρούμε τα εξής: α) Κανένας από τους ποιητές αυτούς (Ελευθερίου, Κούσουλας, Λεοντάρης, Λυκιαρδόπουλος, Μάρκογλου, Μαρκίδης, Νεγρεπόντης, Πορφύρης, Πασβάντης, Σωτηρίου), πλην ίσως του Ελευθερίου, δεν εκφράζει συναισθηματική αλληλεγγύη προς το πρόσωπο του Σεφέρη. Ούτε επίσης απροκάλυπτο θαυμασμό για το έργο του. Μάλλον οι ποιητές του '60 γενικότερα δεν αγάπησαν τον Σεφέρη σαν δικό τους άνθρωπο. Μολαταύτα δεν τον αγνόησαν, για λόγους που έχουν να κάνουν με τις ποιητικές τους αναζητήσεις και γενικότερα με τις πνευματικές τους ανάγκες. β) Υπάρχει οπωσδήποτε παραδοχή της αξίας του σεφερικού έργου, η οποία κυμαίνεται από την ανοιχτή παραδοχή ως τη διακριτική και τη συγκρατημένη. Από την άποψη αυτή θα μπορούσε κανείς να

πει πως οι νεότεροι έτρεφαν, ως κάποιο βαθμό, αμφίθυμα αισθήματα για το έργο του πρεσβύτερου μεγαλοαστού. γ) Τα σημεία που περισσότερο συναντώνται μαζί του είναι η υιοθέτηση ορισμένης άποψης ή νοήματος (Ελευθερίου, Μάρκογλου, Νεγρεπόντης, Πασβάντης), υιοθέτηση εκφραστικών μεθόδων: της μυθικής μεθόδου (Μαρκίδης, Λυκιαρδόπουλος, Πασβάντης) και της χρήσης δάνειων φράσεων μέσα στα κείμενα (Μάρκογλου, Λεοντάρης), το άνοιγμα κριτικού διαλόγου με ορισμένες φράσεις του Σεφέρη (Κούσουλας) ή με την ίδια την αξία του (Σωτηρίου). Καθώς είναι φανερό σε όλες αυτές τις περιπτώσεις προκύπτει πάντα πλάγιος διάλογος με το σεφερικό έργο.

Είπα νωρίτερα ότι οι ποιητές του '60 δεν αισθάνονται ιστορικά, κοινωνικά και ιδεολογικά κοντά στον Σεφέρη. Και ότι μολαταύτα δεν τον αγνόησαν για τις δικές τους ανάγκες. Για ποιες ανάγκες ακριβώς; Πρώτα για την ποιητική. Πέρα από τους εποχιακούς προσδιορισμούς, όταν οι ποιητές αυτοί αναζήτησαν στηρίγματα στην ποιητική κληρονομιά τους, συνάντησαν το λειτουργικό ποιητικό παράδειγμα του πρεσβύτερου τους. Ας σημειωθεί ότι και ως εμπειρία η ποίηση του Σεφέρη δεν είναι άσχετη προς την καρυωτακική εκδοχή, προς την οποία οι ποιητές του '60 αισθάνονται αρκετά αλληλέγγυοι. «Ακόμα και οι ανοιχτοί λογαριασμοί τους» παρατηρεί ο Λυκιαρδόπουλος «με τον Ρίτσο και τον Σεφέρη (αλλά και τον Μαγιακόφσκι) παραπέμπουν σταθερά στον Καρυωτάκη». Έπειτα, πέρα από την ποιητική, ήταν η ανάγκη της παιδείας. Δεν υπάρχει άλλος νεοέλληνας ποιητής περισσότερο παιδευτικός από τον Σεφέρη. Αυτός μαζί με τον Παλαμά στάθηκαν και σε θεωρητικό επίπεδο εξαιρετικοί δάσκαλοι στα ζητήματα της τέχνης. Ο Σεφέρης βέβαια πιο κοντά στα σύγχρονα προβλήματα και με μια γλώσσα περισσότερο στρωτή και βατή, πρότυπο λόγου από κάθε άποψη. Οι συνθήκες δεν στάθηκαν ευνοϊκές για τους ποιητές του '60 στο θέμα της παιδείας. Γεγονός που ήταν φυσικό να τους φέρνει κοντά στον βαθιά προβλημα-

τισμένο λόγο του Σεφέρη. Τελικά θα έλεγα πως ίσως οι ποιητές για τους οποίους μιλώ να μην αγάπησαν τον Σεφέρη, αλλά κατά βάθος τον εκτίμησαν ως ποιητή και θεωρητικό της τέχνης. Και από την άποψη αυτή μαθήτεψαν γόνιμα στο έργο του. Πράγμα που ισχύει πολύ ευρύτερα από τα ονόματα που ανέφερα παραπάνω.